Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің докторанты Утемисова Жанна Ербосыновнаның «8D01101 - Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін «Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастыру» тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеудің тақырыбы: Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастыру.

Зерттеудің мақсаты: студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастыруды теориялық тұрғыдан негіздеу, технологиясын әзірлеу және оның тиімділігін тәжірибелік-экспериментте тексеру.

Зерттеу міндеттері:

1. Теориялық-әдіснамалық талдаулар негізінде «студенттердің әлеуметтік жауапкершілігі» ұғымының мәнін нақтылау;
2. Еріктілік іс-әрекет процесінің студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырудағы мүмкіндіктерін айқындау;
3. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарын, өлшемдері мен көрсеткіштерін, деңгейлерін анықтау, құрылымдық-мазмұндық моделін жасау;
4. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың технологиясын әзірлеу және оның тиімділігін тәжірибелік-экспериментте тексеру.

Зерттеу әдістері:

Теориялық: философиялық, психологиялық, педагогикалық және әлеуметтану саласы бойынша әдебиеттерді талдау, жүйелеу және жалпылау, диссертациялық зерттеулер мен мерзімді басылымдарды зерделеу;

Эмпирикалық: әңгімелесу, педагогикалық бақылау, эксперимент, психологиялық тесттер мен сауалнамалар;

Статистикалық: зерттеу нәтижелерін сапалық және сандық талдау, IBM SPSS Statistics 27 бағдарламасы, Microsoft Excel бағдарламасында құрастырылып, өңделді, Вилкоксонның t-критерийі.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар:

- ***«студенттердің әлеуметтік жауапкершілігі*** дегеніміз - оның қоғам мен қоршаған ортаның игілігі үшін саналы тұрғыдан ізгі ісін жүзеге асырудағы тұлғалық қасиеттерінің, интеллектуалдық білімдерінің, әлеуметтік біліктерінің, мінез-құлық сапаларының жиынтығы; Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігінің *тұлғалық қасиеттеріне* қажеттілік, ерік-жігер, өзін-өзі реттеу жатады, *интеллектуалдық білімдеріне* қоғамдық нормалар, рухани құндылықтар, моральдық пайымдаулар, *әлеуметтік біліктерге*

өзараәрекеттестік, коммуникативтілік, нәтижеге ерісу, *мінез-құлық сапаларына* адалдық, белсенділік, жауапкершілік енеді.

- «***ерікті*** – қоғам алдындағы міндеттерді өз мойнына алып, мәжбүрлеусіз, ақысыз, риясыз жұмыс атқарушы тұлға», ал «***еріктілік*** - қайырымдылық мәні мен қоғамдық маңызы бар міндеттерді мәжбүрлеусіз, ақысыз, риясыз орындауға бағытталған *іс-әрекет*». Олай болатын болса, қайырымдылық мәні мен қоғамдық маңызы бар міндеттерді мәжбүрлеусіз орындау және оны өз мойнына алу – *бір жағынан* әлеумет алдындағы жауапкершілікті білдірсе, *екінші жағынан* осы тұлғаның әлеуметтік топ арасынан шығуы және әлеуметтік топқа, қоғамға риясыз қызмет етуі әлеуметтік құбылыс. *Үшіншіден* тұлғаның осы процесті жүзеге асыруда студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қамтитын тұлғалық қасиеттері, интеллектуалдық білімдері, әлеуметтік біліктері, мінез-құлық сапалары дамиды.

- «***студенттердің еріктілік іс-әрекеті*** дегеніміз – бұл олардың тұлғалық қасиеттерін, интеллектуалдық білімдерін, әлеуметтік біліктерін, мінез-құлық сапаларын қамтитын әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастырудың тиімді құралы».

- *еріктілік іс-әрекет процесінің* объект және субьектіне қатысты, қызмет саласына қарай, мазмұндық сипатына, түрлеріне, мәніне байланысты *ерекшеліктеріне* сәйкес оның студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырудағы *мүмкіндіктері жоғары.*

- студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырудың *психологиялық-педагогикалық шарттары* өзара шартталған қағидалардан және арнайы ұйымдастырылған педагогикалық іс-шаралар жиынтығынан тұрады: 1)әлеуметтік-педагогикалық дамытушы орта құру –*Volunteer Hub* арқылы іске асады; 2)оқу-тәрбие процесіне еріктілік бағдарламаларын ықпалдастыру – «Peer-to-Peer» тәлімгерлік жобасымен; 3)еріктілік іс-әрекетін қоғамдық-қайырымдылық-жауапкершілік сұлбасымен жүзеге асыру – «Инклюзия және теңдік» әлеуметтік қолдау жобасы арқылы; 4)еріктілік іс-әрекетін субъективті белсенділік ұстанымына айналдыру – «SAQ Officers» жобасын жүргізу негізінде жүзеге асырылады.

- студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың *құрылымдық-мазмұндық моделі тұжырымдамалық, технологиялық, бағалаушылық* бөліктерден тұрады. Аталған қалыптастырудың *мотивациялық, когнитивтік, процессуалдық, рефлексиялық компоненттеріне* сәйкес түрткісін, білімдері мен біліктерін, сапаларын қамтитын өлшемдері мен көрсеткіштері төмен, орта, жоғары деңгейлермен анықталады.

- студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың мазмұны мен мәні, теориялық негіздемесі; Volunteer Hub Ережесі мен іс-шаралары мазмұны; «Peer-to-Peer» тәлімгерлік жобасы**;** «Инклюзия және теңдік» әлеуметтік қолдау жобасы; «SAQ Officers» жобасы мазмұны мен жүзеге асырылуы олардың әлеуметтік жауапкершілігінің жан-жақты дамуына тиімді ықпал етеді.

- студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастыру технологиясы *еріктілік-бағдарлық, танымдық-әрекеттік, мінез-құлықтық* кезеңдермен жүзеге асырылғанда ғана нәтижелі болады.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы:

1. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың әдіснамалық-теориялық негіздері айқындалып, «студенттердің әлеуметтік жауапкершілігі» ұғымының мәні нақтыланды, құрылымы мен мазмұны жасалды;

2. «Еріктілік іс-әрекет» ұғымының мәні нақтыланып, еріктілік іс-әрекеті процесінің мәнді сипаттамасы жасалды; еріктілік іс-әрекет процесінің студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырудағы мүмкіндіктері айқындалды;

3. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары анықталды, өлшемдері мен көрсеткіштері, деңгейлері айқындалып, құрылымдық-мазмұндық моделі жасалды;

4. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың технологиясы әзірленді және оның тиімділігі тәжірибелік-экспериментте тексерілді.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығының негіздемесі:

Бірінші ғылыми нәтиженің негізділігі. Зерттеу барысында студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыру мәселесінің әдіснамалық негіздері айқындалып, оның мәні мен мазмұнына талдау жасалды. «Жауапкершілік» және «әлеуметтік жауапкершілік» ұғымдары қарастырылған шетелдік және отандық ғылыми еңбектер зерделеніп, олардағы ғылыми тұжырымдар авторлық көзқарас тұрғысынан нақтыланды.

Екінші ғылыми нәтиженің негізділігі еріктілік іс-әрекет мәселесі қарастырылған ғылыми еңбектер мен нормативтік-құқықтық құжаттарға талдау жасалды. Еріктілік іс-әрекет процесінің ерекшеліктері айқындалды және оның студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырудағы мүмкіндіктері анықталды. Сонымен қатар еріктілер хабын жасау қажеттілігі негізделіп айқындалды.

Үшінші ғылыми нәтиженің негізділігі «психологиялық-педагогикалық шарттар» ұғымы зерттелген психологиялық-педагогикалық еңбектерге талдау жасалды, классикалық педагогикалық әдебиеттерді басшылыққа алуымен қамтамасыз етілді. Сондай-ақ студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін «еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары анықталып, олардың әрбірі ғылыми тұрғыда негізделіп дәлелденді. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігі компоненттері (тұлғалық, интеллектуалдық, әлеуметтік), оған сәйкес өлшемдері, көрсеткіштері мен деңгейлері (төмен, орта, жоғары) анықтауымен қамтамасыздандырылды. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін «еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың құрылымдық-

функционалдық моделі жасалды және оның мазмұнын жан-жақты ашып көрсетуде отандық және шетелдік психологиялық-педагогикалық зерттеулерге талдау жасалды және оның негізгі бөліктері (тұжырымдамалық, технологиялық, бағалаушылық) мазмұнының жасалуымен негізделеді.

Төртінші ғылыми нәтиженің негізділігі студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін «еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың технологиясын әзірлеуде әдістемелік әдебиеттерді және білім беру бағдарламаларымен, жоғары оқу орнының нормативтік, оқу-әдістемлік құжаттарын талдауымен қамтамасыз етіледі. Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін «еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін тиімді жүзеге асырудың кезеңдермен (еріктілік-бағдарлық, танымдық-әрекеттік және мінез-құлықтық) орындалатын технологиясының жасалуымен және оны қамтамасыздандыратын іс-шаралардың практикаға ендірілуімен дәлелденеді.

Зерттеу жұмысының ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі:

«Студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастыру» тақырыбындағы диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасында жоғары білім беруді жаңғырту, жастардың азаматтық және әлеуметтік белсенділігін арттыру, еріктілік қозғалысты дамыту және әлеуметтік жауапты тұлға қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың басымдықтарына сәйкес жүргізілді. Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты 2025 жылғы 8 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «Жасанды интеллектінің қарқынды дамуы қазірдің өзінде халықтың, әсіресе, жастардың мінез-құлқы мен болмыс-бітіміне әсер етіп жатыр» деген сөздері https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K25002025_1 жасанды интеллектінің қоғамның барлық салаларына жаппай ендірілуінен туындайтын балалар мен жастардың жанды қарым-қатынасын шектеуге, тұлғааралық, әлеуметтік, ізгілік қарым-қатынастың дамуына қауіп-қатердің алдын алу қажеттілігін ескертеді. Ал бұл болса, білім алушылардың әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыруды зерттеуді өзектендіреді.

Сондай-ақ зерттеудің нормативтік-құқықтық негізін Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III «Білім туралы» Заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 247 қаулысы Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000247, 2016 жылғы 30 желтоқсандағы №42-VI (2025.10.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) «Волонтерлік қызмет туралы» Заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000134 құрайды. Аталған құжаттарда білім алушылардың азаматтық белсенділігін дамыту, жастардың қоғамдық өмірге қатысуын қолдау, волонтерлік бастамаларды дамыту және қоғамдық пайдалы қызметке тарту бағыттары айқындалған. Қазақстан Республикасы Үкіметінің

2023 жылғы 28 наурыздағы №248 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасының https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248, сондай-ақ Қазақстан Республикасында волонтерлікті дамыту мен қолдаудың 2024–2026 жылдарға арналған Жол картасының басым бағыттарымен сабақтас https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanaimendykarinaudanyakimat/documents/details/634866?directionId=52609&lang=ru. Бұл құжаттар жоғары білім беру жағдайында студенттердің тұлғалық әлеуетін, әлеуметтік белсенділігін дамыту және жастардың волонтерлік бастамаларын қолдау қажеттілігін айқындайды.

Осыған сәйкес, зерттеу жұмысы жоғары білім беру жүйесінде әлеуметтік жауапты, белсенді азаматтық ұстанымы бар, қоғам игілігі үшін әрекет етуге дайын тұлға қалыптастыруға бағытталған ғылыми-педагогикалық мәселе тұрғысынан мемлекеттік бағдарламалар мен стратегиялық құжаттардың басым бағыттарымен толық сәйкес келеді.

Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы (диссертация авторының үлесі жалпы мәтіннен пайызбен көрсетіледі) Зерттеу нәтижелері бойынша 9 мақала жарияланды, оның ішінде 63 пайыздық көрсеткішпен 1 мақала халықаралық рецензияланатын Scopus журналында.

1.Examining the Social Responsibility, Social Entrepreneurship, and Volunteering Levels of University Students (Scopus) // Journal of Social Studies Education Research, 2025:16(3), 69-99 бб. https://jsser.org/index.php/jsser/article/view/6706 Мақалада университет студенттерінің әлеуметтік жауапкершілік, әлеуметтік кәсіпкерлік және еріктілік деңгейлері зерттеліп, аталған көрсеткіштердің өзара байланысы эмпирикалық тұрғыда талданған. Докторанттың үлесі – 75%. (Қосалқы авторлар: U.Abdigapbarova, G. Rezuanova)

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда жарияланған 3 мақала:

1. Formation of students' social responsibility through volunteer activities // Хабаршы. Pedagogy and psychology No1(62),2025ж., 91-98 бб. 10.51889/2960-1649.2025.62.1.010. Мақалада студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың теориялық негіздері мен еріктіліктің әлеуметтік жауапкершілікті дамытудағы мүмкіндіктері қарастырылған. Докторанттың үлесі – 100%.

2. Psychological Mechanisms of the Formation of Students' Social Responsibility through Volunteer Activities // Bulletin of Abai KazNPU. Series of Psychology. – 2025. – № 2 (83). – P. 307–315. – https://doi.org/10.51889/2959-5967.2025.83.2.027 Мақалада студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың психологиялық механизмдері және олардың тұлғалық дамуға ықпалы қарастырылған. Докторанттың үлесі – 80%. (Қосалқы авторлар: U.Abdigapbarova)

3. Model of the formation of students' social responsibility through volunteer activities.// Абай атындағы КазҰПУ-ң хабаршысы «Педагогика ғылымдары» сериясы, No4 (88), 2025, 55-64 бб. https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.88.4.005 Мақалада студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі ұсынылып, оның негізгі компоненттері мен мазмұны негізделген. Докторанттың үлесі – 80%. (Қосалқы авторлар: U.Abdigapbarova)

Халықаралық ғылыми-тәжірибелі конференциялар материалдарында 5 мақала, соның ішінде алыс және жақын шетелдердегі:

1.Formation of students ' social responsibility in the process of volunteer activity. Международный научный журнал. // «Endless Light In Science» - Астана, 2024. - 55-58 бб. Мақалада студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін еріктілік іс-әрекет процесінде қалыптастыру мәселесінің теориялық негіздері қарастырылған. Докторанттың үлесі – 100%.

2. Қазақстандағы волонтерлік қызметтің дамуы: құқықтық негізі мен мемлекеттік қолдауы. // Международный научный журнал «Endless Light In Science» - Астана, 2025. - 72-78 бб. Мақалада Қазақстандағы волонтерлік қызметтің құқықтық негіздері, мемлекеттік қолдау тетіктері және оны дамытудың негізгі бағыттары қарастырылған. Докторанттың үлесі – 80%. (Қосалқы авторлар: А.А.Имашева)

3. Волонтерство в Казахстане: историческое культурное наследие и современные тенденции. //«Білім берудегі инновациялар: тәжірибе мәселелер және перспективалар» III Халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференциясы. – Алматы, 2024. - 96-99 бб. Мақалада Қазақстандағы еріктіліктің тарихи-мәдени қалыптасу ерекшеліктері мен қазіргі даму тенденциялары қарастырылған. Докторанттың үлесі – 100%.

4. Жоғары білім беру кеңістігінде еріктілік іс-әрекетінің маңыздылығы «Білім берудегі инновациялар: тәжірибе, мәселелер және перспективалары» IV халықаралық ғылыми-практикалық конференция. –Алматы, 2025. – 114 - 117 бб. Мақалада жоғары білім беру кеңістігіндегі еріктілік іс-әрекеттің маңызы және оның студенттердің тұлғалық, әлеуметтік дамуына ықпалы қарастырылған. Докторанттың үлесі – 100%.

5. Әлеуметтік жауапкершілік – рухани тәуелсіздіктің құрамдас бөлігі. «Міржақып Дулатов: идеялар сабақтастығы және ұлттық құндылықтар» халықаралық ғылыми-практикалық конференция. – Атырау, 2025. – 19 - 21 бб. Мақалада әлеуметтік жауапкершіліктің рухани-адамгершілік мазмұны және оның тұлғаның рухани тәуелсіздігі мен азаматтық ұстанымын қалыптастырудағы маңызы қарастырылған. Докторанттың үлесі – 80%. (Қосалқы авторлар: Б.Ж.Наутиев)